

Історія

УДК 94:272/273-788(477.82)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18899839>**Феномен діяльності римо-католицького ордену Пресвятої Трійці (тринітаріїв) на теренах Волині: генеза, осередки, соціокультурні наслідки (кінець XVII – перша третина XIX ст.) *****Шеретюк Руслана Миколаївна,**

доктор історичних наук, професор, професор кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва імені Степана Шевчука,
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна, <http://orcid.org/0000-0002-6278-0132>

Прийнято: 17.02.2026 | Опубліковано: 28.02.2026

***Анотація.** Мета наукової розвідки полягає в дослідженні чинників заснування, специфіки діяльності та значимості соціокультурних надбань осередків римо-католицького ордену тринітаріїв на землях Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст. **Наукова новизна.** Стаття є спробою узагальнення й осмислення фактологічного матеріалу стосовно місійної праці римо-католицького ордену Пресвятої Трійці (тринітаріїв) на Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст., зокрема, з'ясовано історико-культурні чинники появи цього чернечого згромадження в краї, окреслено мережу осередків, а також охарактеризовано його найбільш вагомні соціогуманітарні здобутки. **Методи.** В основу дослідження покладено*

* Стаття підготовлена в рамках реалізації стипендіальної програми Центру Діалогу імені Юліуша Мерошевського у Варшаві.

концептуальний аналіз архівних документів та інтелектуальних напрацювань, здійснених науковцями Польщі й України. На етапі архівного пошуку застосовані методи наукової евристики, аналізу, синтезу, порівняльний описовий, класифікації і критики джерел. Водночас у процесі збору, систематизації й опанування матеріалів дослідження застосовані комплексний, структурний, а також індуктивний методи, які стали взаємодоповнювальними в реалізації авторського задуму. **Висновки.** Виявлено, що римо-католицький орден Пресвятої Трійці (тринітаріїв) з'явився на теренах Речі Посполитої, а отже і Волині, наприкінці XVII ст. у розпал польсько-турецьких воєн. Оскільки провідним напрямом діяльності цієї чернечої спільноти було звільнення через викуп християнських бранців із мусульманського полону, то її поява є цілком закономірною: саме тоді відчувалася гостра потреба у визволенні польських шляхтичів із турецької неволі. Окреслено, що на Волині за ініціативи польських магнатів було фундовано 7 осередків отців-тринітаріїв, що складало приблизно 1/5 від загальної кількості їх чернечих осідків у межах Речі Посполитої, а саме в Берестечку (1690 р.), Луцьку (1717 р.), Шумбарі (1727 р.), Горохові (1730 р.), Хотині, Теофіполі (1741 р.) і Кременці (1762 р.). Доведено, що соціогуманітарна діяльність ченців римо-католицького ордену Пресвятої Трійці реалізувалася через широку програму християнського служіння ближньому й ґрунтувалася на кращих здобутках тогочасної європейської науки і культури. Акцентовано, що одним із виявів цього стала царина сакрального мистецтва, зокрема творчий доробок видатного художника-тринітарія Йозефа Прехтля є яскравим прикладом укорінення у вітчизняний художній ґрунт мистецьких візій західноєвропейського бароко.

Ключові слова: Волинь, римо-католицький орден Пресвятої Трійці (тринітарії), фундація, польсько-турецькі війни, експедиція, редемптор, шкільництво, мистецтво бароко.

The phenomenon of the Roman Catholic Order of the Most Holy Trinity (the Trinitarians) in Volhynia: origin, centres, social and cultural consequences (late 17th – first third of the 19th century)

Ruslana Sheretiuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Stepan Shevchuk Department of Fine and Decorative Arts, Rivne State Humanities University, Rivne, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0002-6278-0132>

***Abstract.** The aim of scientific research is to study the factors behind the establishment, specific activities and significance of the social and cultural achievements of the centres of the Roman Catholic Order of the Trinitarians in Volhynia during the late 17th – early 19th centuries. **Scientific novelty.** The article is an attempt to summarise and analyse factual material concerning the missionary work of the Roman Catholic Order of the Most Holy Trinity (the Trinitarians) in Volhynia during the late 17th – first third of the 19th centuries. In particular, it clarifies the historical and cultural factors behind the emergence of this religious order in the region, outlines the network of its centers, and characterizes its most significant social and humanitarian achievements. **Methods.** The study is based on a conceptual analysis of archival documents and scholarly works produced by researchers from Poland and Ukraine. At the stage of archival research, the study employed methods of scholarly heuristics, analysis, synthesis, comparative descriptive analysis, classification, and source criticism. At the same time, in the process of collecting, systematizing, and examining the research materials, comprehensive, structural, and inductive methods were employed, which proved complementary in the implementation of the author's research objectives. **Conclusions.** It has been established that the Roman Catholic Order of the Most Holy Trinity (the Trinitarians) appeared in the territories of the Polish–Lithuanian*

Commonwealth, and consequently in Volhynia, at the end of the seventeenth century, during the height of the Polish–Turkish wars. Since the principal mission of this religious community was the redemption of Christian captives from Muslim captivity, its emergence was entirely natural: it was precisely at that time that there was an acute need to secure the release of Polish nobles from Ottoman captivity. It has been outlined that, on the initiative of Polish magnates, seven centers of the Trinitarian Fathers were established in Volhynia, which accounted for approximately one-fifth of their total monastic centers within the Polish–Lithuanian Commonwealth, namely in Berestechko (1690), Lutsk (1717), Shumbar (1727), Horokhiv (1730), Khotyn, Teofipol (1741), and Kremenets (1762). It has been demonstrated that the socio-humanitarian activity of the monks of the Roman Catholic Order of the Most Holy Trinity was implemented through a broad program of Christian service to others and was based on the best achievements of contemporary European science and culture. It is emphasized that one manifestation of this was in the field of sacred art; in particular, the creative work of the eminent Trinitarian artist Józef Prechtl serves as a vivid example of the integration of Western European Baroque artistic visions into the local artistic context.

Keywords: *Volhynia, Order of the Most Holy Trinity, the Trinitarians, Polish–Turkish wars, expedition, Redemptor, schooling, Baroque.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Впродовж близько 500 років, починаючи з XIV і завершуючи другою половиною XIX ст., на теренах Волині діяло близько двох десятків римо-католицьких орденів, які в різний час заснували та розбудовували сотні своїх осередків. Вони активно займалися місіонерством, тобто зміцненням позицій Римо-Католицької Церкви, завдяки широкій програмі християнського служіння ближньому – роботі у лікарнях, притулках для літніх людей, неповносправних, у сиротинцях тощо. Висловлюючись сучасною мовою, ордени, спираючись на засади

християнства, створили та забезпечували досить розгалужену й дієву систему соціального захисту частини населення регіону, якій тоді не було альтернативи.

Осередки римо-католицьких орденів на Волині стали своєрідною культурною ланкою, що єднала частину мешканців цього регіону з європейським культурним простором через новітні методики навчально-виховної роботи, поширення й утвердження книжкової культури, високі взірці сакрального, театрального та музичного мистецтва, набутки дослідження природи, зокрема в галузі садівництва, медичної справи, а також результативного розпорядження коштами благодійників-меценатів і вправного господарювання. Одним із них був орден Пресвятої Трійці (тринітаріїв), історія та здобутки місійної праці якого в українській історичній науці висвітлені лише фрагментарно. Саме тому виправдано дослідити вказану проблематику більш докладно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна історіографія проблематики діяльності римо-католицького ордену Пресвятої Трійці (тринітаріїв) на теренах Волині представлена низкою вузькопредметних краєзнавчих студій, а також науково-популярних інтернет-публікацій, які однак вповні не охоплюють предметне поле нашого дослідження. Польська гуманітаристика в цьому контексті володіє значно вагомим емпіричним потенціалом. Так, діяльність осередків ордену тринітаріїв на Волині ґрунтовно опрацьована у студіях Яна Марєка Гіжицького початку ХХ ст. – монографії «Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie» («Спогади про Тринітаріїв на Волині, Поділлі і Україні») [19] і студії «Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarskich» («Записка про деякі наші тринітарські осередки») [20]. Особлива увага в цих працях приділена тринітаріям містечка Теофіполь Старокостянтинівського повіту, Берестечка, села Шумбар Кременецького повіту, а також Кременця. Окремо історик висвітлив

діяльність волинських навчальних закладів цього ордену. Водночас незамінний джерельний матеріал для дослідження міститься в праці Йозефа Бяліні-Холодецького «Trynitarze» («Тринітарії») [11]. У ній автор висвітлив обставини і перебіг експедицій львівських тринітаріїв з метою викупу християнських бранців із турецького полону, зокрема подав докладний «Spis wykupionych z jasyru brańców» («Список викуплених з неволі полонених») [11, с. 79-95]. Джерельною базою дослідження стали не лише праці польських істориків початку ХХ ст., але й матеріали Головного архіву давніх актів у Варшаві [4-7]. У нашому дослідженні ми спиралися також на доробок сучасних польських дослідників, передусім фундаментальні студії Анджея Вітко [17-18] і Мирослави Собчинської-Щепанської [13], у фокусі уваги яких перебувало питання культурно-мистецьких надбань ордену тринітаріїв на просторах Речі Посполитої, зокрема й Волині. Саме відсутність у вітчизняній історіографії комплексного дослідження історії та діяльності ордену тринітаріїв на Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст. спонукала авторку звернутися до нього.

Наукова новизна та практичне значення дослідження. Наукова значимість статті полягає у комплексному узагальненні та системному осмисленні фактологічного матеріалу стосовно місійної праці римо-католицького ордену Пресвятої Трійці (тринітаріїв) саме в контексті Волинського регіону впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст., зокрема, з'ясовано історико-культурні чинники появи цього чернечого згромадження в краї, систематизовано мережу осередків, а також охарактеризовано його найбільш вагомні соціогуманітарні здобутки. Пропонована студія заповнює історіографічну лакуну вітчизняної гуманітаристики, оскільки у ній дотепер не виявлено жодної праці, присвяченої комплексному дослідженню діяльності римо-католицького ордену тринітаріїв в означений період.

Методологія дослідження. Основною методологічною засадою дослідження є принцип об'єктивності, що передбачає розгляд діяльності римо-католицького ордену Пресвятої Трійці (тринітаріїв) на теренах Волині як релігійного, соціально-історичного й культурного феномену. В основу дослідження покладено концептуальний аналіз архівних документів та інтелектуальних напрацювань, здійснених науковцями Польщі й України. На етапі архівного пошуку застосовані методи наукової евристики, аналізу і синтезу, порівняльний описовий, класифікацій та критики джерел. Водночас у процесі збору, систематизації й вивчення матеріалів дослідження застосовані комплексний, структурний, а також індуктивний методи, які стали взаємодоповнювальними в реалізації авторського задуму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової розвідки полягає у з'ясуванні чинників заснування, специфіки діяльності та значимості соціокультурних надбань осередків римо-католицького ордену тринітаріїв на Волині впродовж кінця XVII – першої третини XIX ст. Завдання дослідження: 1) проаналізувати історико-культурні передумови появи осередків римо-католицького ордену Пресвятої Трійці (тринітаріїв) на теренах Волині; 2) встановити мережу осередків цього ордену в краї; 3) окреслити соціогуманітарні здобутки діяльності римо-католицького ордену тринітаріїв на Волині.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1193 р. у Франції релігійними подвижниками Іоаном де Мафою і Феліксом де Валуа було засновано римо-католицький орден Пресвятої Трійці (тринітаріїв) (лат. *Ordo Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum*; його девіз – лат. «*Gloria Tibi Trinitas et captivis libertas*», укр. «Слава Тобі, Трійце, а полоненим – свобода»). Суспільно-політичним чинником постання цієї чернечої спільноти були хрестові походи, що актуалізували в тогочасному європейському суспільстві проблему становища християн, котрі перебували в полоні у мусульман [3, с.

122]. Саме тому провідним напрямом діяльності цього ордену було звільнення через викуп християнських бранців із мусульманського полону, а також надання медичної допомоги хворим і вбогим [17, с. 43-57]. Першим орденським осередком тринітаріїв став монастир у Північній Франції, а перша акція викупу невольників відбулася вже 1199 р. у Марокко, під час якої було визволено 186 осіб [15, с. 275]. Усього ж протягом 1258 – 1695 рр. ченці цього ордену викупили з мусульманського полону 30.732 невольника [2, с. 11].

Симптоматично, що поява отців-тринітаріїв у Речі Посполитій, а отже, й на Волині, відбулася у розпал польсько-турецьких воєн. Ян Казимир Денхоф, Могильський абат з-під Кракова, перебуваючи 1683 р. у Римі, познайомився з ченцями-тринітаріями. Оскільки ж на той час Річ Посполита знаходилася у стані перманентних воєн із турками, тому багато поляків знаходилося в їхньому полоні. Знайомство з тринітаріями, за словами польського історика Яна Марека Гіжицького, підштовхнуло Яна Казимира Денхофа до думки запросити їх до Речі Посполитої, оскільки він «одразу оцінив користь, яку той орден міг би нам принести» [19, с. 32]. Наслідком клопотань польського абата до верховного генералу ордену тринітаріїв стало те, що вже 22 травня 1685 р. група його представників із 3-х осіб прибула до Варшави [7].

Перший у Польській державі тринітарський монастир було засновано 1686 р. у Львові. Вже через два роки відбулася перша експедиція тамтешніх ченців із метою викупу християнських полонених. Так, 15 січня 1688 р. зі Львова до захопленого турками Кам'янця-Подільського вирушила експедиція, до складу якої входили 3 особи, з них 2 ченці – редемптор (той, хто безпосередньо викупляв бранців) і провідник, а також новіцій, котрий «досконало володів шістьма мовами» [9, с. 32]. З собою вони мали 4.000 польських злотих для викупу полонених із неволі. Проїздом до Кам'янця-Подільського їм трапився шахрай, котрий, дізнавшись про мету подорожуючих ченців, намагався їх ошукати. Зрозумівши це, отці-тринітарії

уникли небезпеки й манівцями, ночуючи під відкритим небом у лісі, зрештою дісталися місця призначення. Тут, у Кам'янці-Подільському, «Поява незнаних раніше ченців привела в рух усе населення, а по місту почали найдивніші ходити чутки. Одні прийняли їх за посланців самого папи, котрі прибули з великими скарбами з метою викупу всіх християнських полонених, інші – за шпигунів, ще інші – за чорнокнижників, які заслуговують на смерть. Розгніваний тим турецький паша і губернатор міста постановив ув'язнити священників, суворо їх покарати, змусити до щирого зізнання, для чого вони прибули й у такий спосіб утихомирити замішання в місті» [9, с. 33]. За словами Йозефа Бялині-Холодецького, «І хто знає, якою б була доля отців-тринітаріїв, якби не щасливий збіг обставин» [9, с. 33]. Везінням було те, що тринітарії звернулися за допомогою до маршалка двору турецького паші, котрий виявився порядною людиною. Саме він переконав пашу, що ченці прибули з метою викупу християнських бранців, ба більше, він надав їм прихисток у своєму домі, а також допоміг виконати їхню місію. Вдячні отці-тринітарії винагородили чиновника, й той забезпечив їм охоронців-турків, «котрі конвоювали для безпеки священників і бранців до самого кордону Польщі» [9, с. 34]. Отже, експедиція тринітаріїв з викупу християнських полонених була вкрай небезпечною, оскільки траплялися випадки, коли їх підступно обманювали, і тоді викупні операції не вдавалися. Нерідко траплялося, що під час цих місій ченці гинули, намагаючись врятувати життя бранців [3, с. 125].

Результатом першої експедиції львівських тринітаріїв став викуп із турецького полону 8-ми полонених – 2-х жінок, 6-тимісячного немовляти і 5-ти чоловіків [9, с. 79]:

Таблиця 1

Ім'я і прізвище бранця	Походження	Становище	Вік	Час, проведений в неволі	Ціна викупу
------------------------	------------	-----------	-----	--------------------------	-------------

Хмеловська Маріанна	Львів	шляхтянка	29 років	9 місяців	600 злотих
Хмеловський Яцек	Краків	шляхтич, солдат	39 років	9 місяців	600 злотих
Хмеловський Міхал	Кам'янець- Подільський	шляхтич	6 місяців	6 місяців	240 злотих
Кобацький Анджей	Воєводство Руське	шляхтич, солдат	35 років	2 роки	540 злотих
Пачинський Ян	Тухів	шляхтич, солдат	32 роки	18 місяців	450 злотих
Пьонтковський Валентин	Воєводство Підляське	шляхтич, солдат	50 років	18 місяців	390 злотих
Тарчевська Катажина	Воєводство Руське	шляхтянка	50 років	18 місяців	180 злотих
Захаряшович Зигмунд	Плотель (Литва)	шляхтич, солдат	26 років	18 місяців	450 злотих

Відомо, що за 1688 – 1782 рр. польські тринітарії, виконуючи головну свою місію, тобто визволення невільників із полону, провели 18 акцій їхніх викупів у різних містах Криму й Туреччини, зокрема, Бахчисараї і Константинополі, звільнивши таким чином 517 осіб і витративши на це 573.427 польських злотих [19, с. 4].

Усього на теренах Речі Посполитої функціонувало 33 осередки ордену тринітаріїв, зокрема у Львові (1686 р.), Варшаві (1688 р.), Кракові (1689 р.), Берестечку (1690 р.), Вільні (1694 р.), Кам'янці-Подільському (1699 р.), Орші (1712 р.), Луцьку (1717 р.), Томашові Замойському (1727 р.), Бересті Литовському (1727 р.), Любліні (1728 р.), Браїлові (1740 р.), Бурштині (1741 р.), Вітебську (1758 р.), Шумбарі на Волині (1727 р., відновлений 1762 р.), Кременці (1762 р.) та ін. Зазвичай їхніми фундаторами були представники польської шляхти. Отже, як висновує з цього приводу сучасний польський

дослідник М. Вагнер, ідея організованого і систематичного викупу полонених із неволі знайшла широку підтримку у шляхетсько-магнатському середовищі Речі Посполитої [16, с. 30-31].

На теренах Волині ченці ордену тринітаріїв заснували 7 осередків, а саме: в Берестечку (1690 р.), Луцьку (1717 р.), Шумбарі (1727 р.), Горохові (1730 р.), Хотині, Теофіполі (1741 р.) і Кременці (1762 р.).

Першим серед тринітарських осередків на Волині був монастир у Берестечку, де тринітарії з'явилися ще 1689 р. Уже 1690 р. Томаш Карчевський спорудив для них дерев'яні монастир і костел. Тоді ж задля зміцнення матеріального становища новоприбулих тринітаріїв луцький єпископ Францішек Пражмовський передав у їхнє підпорядкування берестецьку парафію, а 1711 р. розпочалося будівництво мурованого костелу. На початку ХІХ ст. він був реставрований і повторно освячений [19, с. 24-25]. Відомо, що берестецькі тринітарії володіли значними капіталами. Так, документи візитації 1818 р. зафіксували, що річний прибуток монастиря склав 17. 400 польських злотих [19, с. 28].

Заснування тринітарського монастиря у Луцьку відбулося 1717 р. за ініціативи брацлавського скарбника Павла Майковського. Будучи одинаком, і володіючи значними маєтностями, він виділив на будівництво монастиря і костелу чималі кошти – 60.000 злотих [4-5]. Перший камінь під будівництво храму був закладений 30 червня 1720 р., а вже 20 листопада 1729 р. відбулося освячення новозбудованого костелу Архангела Михаїла. За волею фундатора, його фронтон прикрасив напис латиною «Tius Donis ac Datis offerimus Tibi Domine» («Жертвуємо Тобі, Господи, Твої дари») [14, с. 139, 141]. Двоповерхова кам'яна будівля монастиря прилягала до однієї з бічних частин костелу. Коридори і приміщення обителі були прикрашені близько трьома десятками живописних робіт авторства художника ордену тринітаріїв Йозефа Прехтля. Серед них були релігійні картини, зокрема із зображеннями

патріархів ордену тринітаріїв – святих Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа, а також пейзажі та географічні карти [11, с. 253].

У 1842 р. російський царат відібрав у Луцького тринітарського осередку його фондуші. На цей момент у ньому перебувало 13 ченців і 1 брат-послушник, з них 10 працювали на парафіях поза монастирем. У 1850 р. чернеча обитель отців-тринітаріїв у Луцьку була скасована відповідним приписом російської адміністрації. У 1869 р. будівлю костелу розібрали, а її цеглу використали під будівництво місцевого військового шпиталю. У міжвоєнний період на місці костелу Архангела Михаїла звели православну каплицю. Що стосується споруди монастиря тринітаріїв, то їй «пощастило» більше: після заборони його діяльності тут розміщувалося місцеве урядування, потім – казино, а в міжвоєнний період у ній діяв міський окружний суд [14, с. 139, 142].

Фундаторкою осередку ордену тринітаріїв у Шумбарі стала Франциска з Горбова Блендовська, дружина новогрудського мечника Андрія Блендовського, котра володіла четвертою частиною цього села. На розбудову тринітарського монастиря Франциска Блендовська 1724 р. відписала свою частину Шумбара, замкові мури, а також 2 тисячі польських злотих готівкою. Відомо, що вже 1727 р. у Шумбарі було розпочато будівництво дерев'яного тринітарського костелу Святої Трійці [12, с. 71].

Після смерті фундаторки для шумбарських тринітаріїв настали не найкращі часи. Це було пов'язано з тим, що спадкоємці Франциски Блендовської піддали сумніву її фондуш і дарчі записи на Шумбарський тринітарський осідок. Ймовірно, саме ці обставини стали причиною того, що ченці змушені були тимчасово, а саме впродовж 1762 – 1791 рр. покинути Шумбар.

У 1762 р. отці-тринітарії перенесли свій осідок з Шумбара до Кременця, де місцевий шляхтич Феліціан Дзевецький надав їм притулок. Докладніше

інформацію про цей польський шляхетський рід знаходимо у праці Я. М. Гіжицького «Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie» (Краків, 1909 р.). За його словами, «Дзевецькі З Люблінщини прийшли на Волинь, і в кременецькому повіті осівши, обіймали там посади, мали значні маєтності і заживали великої слави з-поміж шляхти» [19, с. 35].

Нащадком цього роду був Йозеф Дзевецький (1772 – 1852 рр.) – полковник, учасник повстання Тадеуша Костюшка (1794 р.), активний громадський діяч, письменник. Його перу належать «Щоденники», де, зокрема, містяться відомості й про сімейні статки: «В самому Кременці ми мали гарний шматок землі, званий Дзевежчиною, і на ньому немалий будинок, де у свій час жили мій прадід, дід, батько і дядько. Був то великий дім, дубовий; у ньому стояв розфарбований посудник, що багато років пригощав прибулих, його прикрашали високі вази, сервіз до кави та посуд для напоїв, він «показував рукою» на вхід до їдальні; з боків – два великі входи до спалень, а над кожним – намальовані емблеми; над головними дверима були зображені дві побожно складені руки з написом «Deo sic»; над входом до їдальні – приятні долоні з написом «sic amico», а на виході зображена складена рука з написом «et sic inimico»» [19, с. 36]. За висловом Й. Дзевецького, «були то емблеми віри, дружби і сили» [19, с. 36].

Саме цей великий дубовий будинок призначив Феліціан Дзевецький на осідок для шумбарських тринітаріїв, а приміщення скарбниці – на їхню каплицю. У чому ж полягала причина прихильного ставлення цієї польської родини з Кременця до отців-тринітаріїв із Шумбару? Свої припущення з цього приводу висловив у цитованій вище праці Я. М. Гіжицький. За ним, вони полягали в наступному. Дружиною Феліціана Дзевецького була Анна Блендовська – донька або сестра новгородського мечника Андрія Блендовського, чоловіка фундаторки тринітарського осередку в Шумбарі.

Отже, надаючи притулок ченцям, Дзевецькі тим самим «підтримували фундації своєї родини» [19, с. 37].

Лише через 30 років, а саме 1791 р. тринітарії повернулися до Шумбара. Це відбулося на прохання його тодішнього власника Міхала Блендовського. Отці-тринітарії, відновивши тамтешні монастир і костел, перебували тут до скасування осередку 1832 р. Згідно інформації, яку подає Я. М. Гіжицький, джерелом їхніх доволі невисоких прибутків було село Червона Гора, кількість мешканців якого налічувала 23 особи. Думаємо, що саме з огляду на це, річний прибуток шумбарських тринітаріїв складав усього 183 рублі і 35 з половиною копійок. Із них 22 рублі 50 копійок вони віддавали на утримання Головної семінарії у Вільно [19, с. 35]. У 1832 р. відповідним приписом російської адміністрації Шумбарський тринітарський монастир було ліквідовано. Однак костел Святої Трійці продовжував функціонувати – тепер уже як парафіяльний. Його очолював тринітарій Миколай Квятковський [19, с. 35]. Відомо, що 1858 р. потринітарський храм був капітально відремонтований зусиллями місцевих вірян, а також те, що станом на 1892 р. Шумбарська римо-католицька парафія нараховувала 298 осіб [12, с. 71].

Засновником осідку тринітаріїв у Горохові був брацлавський староста Фелікс Вельгорський. У його розпорядженні, датованому 30 травня 1730 р., містилося побажання, «... щоб два отці мешкали, на його утриманні, при костелі парафіяльному, допомагали в душпастирстві, особливо щоб відправляли богослужіння в замковій каплиці Святого Хреста» [20, с. 61]. Отже, в цьому документі не йшлося про заснування монастиря чи побудову костелу, а лише про постійне перебування ченців-тринітаріїв при місцевій римо-католицькій парафії.

Фундаторкою осередку тринітаріїв у Теофіполі була княгиня Теофіла з Сенявських Яблоновська, котра, за словами Я. М. Гіжицького, «здавна прагнула мати у своїх володіннях отців-тринітаріїв, аби просвіщали і навчали

темне тамтешнє населення» [19, с. 9]. Збереглися відомості про те, що ченців цього римо-католицького ордену вона запросила в Теофіполь на постійне перебування ще 1738 р. Уже через рік, а саме 1739 р. фундаторка офіційно підписала дарчі документи, що було зроблено за участі її сина Йосифа Александра Яблоновського. Витративши деякий час на отримання дозволу на будівництво костелу від луцького консистора, 1 листопада 1741 р. отці-тринітарії офіційно стали власниками дарованої фундаторкою Яблоновською землі [6].

З цієї нагоди за участі запрошених світських гостей, а також ченців-тринітаріїв зі Львова, відбулося урочисте богослужіння. Його провів керівник Польської провінції ордену тринітаріїв – отець Шимон від Святої Марії [19, с. 9].

Наступного, тобто 1742 р. було закладено перший камінь у фундамент Теофіпольського тринітарського костелу. Його освячення відбулося 29 травня 1746 р., про що сповіщав напис на його фронтоні [8, с. 267].

Матеріальне забезпечення тринітарського монастиря у Теофіполі було не надто значним. У перші десятиліття від свого заснування він не володів жодними землями. Лише 1790 р. від чергової власниці Теофіполя Францішки Яблоновської отці-тринітарії отримали у власність ґрунти в розмірі 40 тисяч ліктів. У 1791 р. її син надав місцевим ченцям невелику ділянку під пасіку. З часом, Теофіла з Яблоновських Сапежина замінила їхній земельний наділ на інший, додавши до нього 2 тисячі 900 ліктів землі. Отже, тринітарії у Теофіполі володіли земельними площами в розмірі 42 тисячі 900 ліктів.

Водночас, фундуючи осередок тринітаріїв у Теофіполі, княгиня Теофіла з Сенявських Яблоновська відписала тамтешнім ченцям 40 тисяч польських злотих. До цієї суми впродовж часу додавалися численні пожертви від парафіян, що разом склало загальну суму в розмірі 90 тисяч польських злотих. Однак, як зауважував з цього приводу Я. М. Гіжицький, такий стан

фінансових справ теофіпольських тринітаріїв був лише «в найкращі часи; потім він став відчутно зменшуватися; деякі суми зникли, відсотки не доходили, словом, фінансовий стан все гіршав і прибутки зменшувалися» [19, с. 10].

Як ішлося вище, провідним напрямом діяльності ордену Пресвятої Трійці було звільнення через викуп християнських бранців із мусульманського полону, а також надання медичної допомоги хворим і вбогим. Однак водночас із викупом християн-невільників кожний тринітарський чернечий осередок сприяв вирішенню низки нагальних потреб місцевих парафіян. Їх служіння включало гостинність щодо подорожуючих і всіх потребуючих допомоги, турботу про хворих і нужденних, організацію й забезпечення освіти. Водночас тринітарії повсякчас займалися євангелізацією, зокрема проповідництвом [2].

Однією з результативних сфер соціокультурної діяльності ордену тринітаріїв у краї була освітньо-виховна. Його представниками була створена розгалужена мережа навчальних закладів: парафіяльні школи елементарного рівня, гімназії, а також філософські і теологічні студії для підготовки орденського чернецтва.

Вартісним прикладом навчально-виховних набутків тринітаріїв на Волині стало функціонування їх орденської школи в Теофіполі, що діяла впродовж 60-ти років (1773 – 1831 рр.). За цей час вона пройшла такі основні етапи розвитку:

- 1) 1773 – кінець XVIII ст.: приватна школа елементарного рівня, де працювало 3 викладачі та навчалося 60 учнів;
- 2) 1802 – 1812 рр.: 3-класна приватна, так звана піддвідділова школа часів діяльності Едукаційної комісії Речі Посполитої, де працювало 4 викладачі та навчалося 60 учнів;

3) 1813 – 1821 рр.: 4-класна публічна школа, що мала 6 викладачів і близько 100 учнів;

4) 1822 – 1825 рр.: 6-класна повітова школа, що за статусом прирівнювалася до гімназії, після її закінчення вихованці мали право вступати до університету; тоді тут працювало 10 учителів і навчалося 200 учнів;

5) 1826 – 1831 рр.: 4-класна повітова школа, що мала 10 учителів і близько 200 учнів.

Отже, за майже 60-літній відтинок часу провідною тенденцією діяльності тринітарської школи в Теофіполі стала її якісна динаміка: збільшилася принаймні втричі кількість учнів та учителів, суттєво ускладнилася й наповнилася новими предметами навчальна програма, зрештою, за окреслений період часу вона зі школи елементарного рівня перетворилася на потужний освітній заклад, одним із пріоритетів набуття знань саме в ньому була можливість вступу до університету [1, с. 32-33].

Тринітарії на Волині відігравали помітну роль також у пропагуванні й утвердженні мистецьких набутоків західного світу [19]. Зокрема, творчий доробок художника-тринітарія Йозефа Прехтля є яскравим прикладом укорінення у вітчизняний художній ґрунт мистецьких візій європейського бароко.

Йозеф Прехтль – один із видатних малярів, котрі працювали в Польській державі у другій половині XVIII ст., і водночас єдиний відомий художник-тринітарій. Оскільки був надзвичайно працюючим, то й залишив по собі величезний мистецький доробок – близько 130 полотен сакрального живопису і кілька десятків масштабних монументальних розписів. Зокрема, його пензлю належало близько 30-ти живописних творів, що ілюстрували віхи подвижницького життя засновників ордену тринітаріїв Іоана де Мафи та Фелікса де Валуа в орденському костелі (Луцьк), ікона святого Михайла в костелі святих Петра і Павла (Вільно), фрески на стінах і склепіннях, а також

16 вітварних ікон в костелі тринітаріїв (Берестечко), фресковий розпис, а також 20 масштабних композицій у монастирських клостерах, хідниках і галереях (Браїлів), фресковий декор тринітарського костелу в Кам'янці-Подільському, а також художнє оформлення домініканського костелу в Шарівці на Поділлі [13]. На жаль, переважна більшість його мистецьких творів, які оздоблювали культові споруди монастирських комплексів римо-католицьких орденів на Правобережній Україні, зокрема Волині, була знищена в часи Другої світової війни і радянського тоталітарного режиму.

Рівень естетики, композиційної й ідейної змістовності, бездоганне технічне виконання, а також вишукана колористика художніх творів Йозефа Прехтля засвідчують, за оцінкою сучасних фахівців, оригінальний стиль художника, творчості якого притаманні самостійні композиційні й стилістичні особливості [11]. Зокрема, завдяки досконалому володінню прийомами ілюзіоністсько-перспективного живопису, що творився під безпосереднім впливом живописної спадщини видатного італійського художника Андреа дель Поццо, в інтер'єрах культових споруд на східних землях Речі Посполитої Йозефом Прехтлем були створені численні живописні композиції ілюзій глибоких провалів площі склепінь і стін, крізь які глядач ніби може спостерігати далекі небесні сфери, а також складні багатофігурні сцени і групи, подані в найсміливіших ракурсах. Так митець утілював художні принципи європейського бароко з його прагненням до безкінечності та містицизму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Римо-католицький орден Пресвятої Трійці (тринітаріїв) виник у Франції наприкінці XII ст. як своєрідна відповідь на запит тогочасного європейського суспільства у вирішенні проблеми визволення християн із мусульманського полону, котрі потрапили до нього як учасники хрестових походів. Поява представників ордену тринітаріїв на теренах Речі Посполитої, зокрема й Волині, відбулася

наприкінці XVII ст. у розпал польсько-турецьких воєн, коли стояла гостра потреба визволення польських шляхтичів із турецької неволі.

Мережа монастирів ордену Пресвятої Трійці у Речі Посполитій складалася з 33-х осередків, тобто, була доволі розгалуженою й свідчить, зокрема, як про нагальність проблеми організованого й систематичного викупу її підданих із турецького полону, так і намагання польської магнатерії і шляхти результативно вирішити її, оскільки саме вони найчастіше були фундаторами тринітарських чернечих осередків. На Волині знаходилося 7 осередків отців-тринітаріїв, що складає приблизно 1/5 від загальної кількості їх чернечих осідків у межах Речі Посполитої, а саме в Берестечку (1690 р.), Луцьку (1717 р.), Шумбарі (1727 р.), Горохові (1730 р.), Хотині, Теофіполі (1741 р.) і Кременці (1762 р.).

Соціогуманітарна діяльність ченців римо-католицького ордену Пресвятої Трійці реалізувалася через широку програму християнського служіння ближньому. Висловлюючись сучасними дефініціями, виконуючи функції дипломатів, волонтерів, психологів і соціальних працівників (викуп з полону), лікарів, санітарів, доглядачів (лікарні та притулки), а також учителів, репетиторів, вихователів, наставників (освіта), ченці римо-католицького ордену тринітаріїв застосовували у цій своїй праці кращі надбання тогочасної європейської науки і культури.

Одним із виявів цього є царина сакрального мистецтва. Естетика, композиційна й ідейна змістовність, бездоганне технічне виконання, а також вишукана колористика живописних творів видатного художника другої половини XVIII ст., ченця-тринітарія Йозефа Прехтля засвідчують оригінальний стиль цього митця. Його творчий доробок є яскравим прикладом укорінення у вітчизняний художній ґрунт мистецьких візій західноєвропейського бароко.

До сьогодні на маргінесах вітчизняних наукових досліджень залишилася художньо-мистецька діяльність римо-католицьких орденів на Волині, зокрема й ордену Пресвятої Трійці, однак вона заслуговує на адекватну оцінку в контексті внеску у формування синкретичної, «православно-латинської» спрямованості української культури. Саме в студіюванні культурно-мистецької спадщини ордену тринітаріїв на Волині кінця XVII – першої третини XIX ст. авторка вбачає перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Шеретюк Р. Тринітарська школа в Теофіполі: основні віхи історії та навчально-виховні набуток (1773 – 1831 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2019. Вип. 31. С. 27-33.
2. Шеретюк Р., Стоколос Н. Духовно-культурні надбання ордену тринітаріїв на Волині (кінець XVII – перша половина XIX ст.). *Консенсус*. 2023. № 5. С. 7-19. <https://doi.org/10.31110/consensus/2023-01/007-019>
3. Шеретюк Р.М., Стоколос Н.Г. Місія римо-католицького Ордену Пресвятої Трійці: суть, віхи історії, модернізація (кінець 12 – початок 21 ст.). *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2024. № 1 (18). С. 120-127. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.113>
4. Akta t. s. uposażenia Trynitarzy w Łucku na dobrach radziwiłłowskich. 1735 – 1807. *AGAD* (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie). Zespół 354. Archiwum Warszawski Radziwiłłów. Sygnatura 1/354/0/5/0231. 27 s.
5. Trynitarze łuccy. 1739 – 1799. *AGAD*. Zespół 354. Archiwum Warszawski Radziwiłłów. Sygnatura 1/354/0/5/16 453. 17 s.
6. Trynitarze teofilopolscy. 1550 – 1800. *AGAD*. Zespół 354. Archiwum Warszawski Radziwiłłów. Sygnatura 1/354/0/5/16 455. 1 s.
7. Trynitarze warszawscy. 1736 – 1741. *AGAD*. Zespół 354. Archiwum Warszawski Radziwiłłów. Sygnatura 1/354/0/5/16 456. 6 s.

8. Betlej A. *Sibi, deo, posteritati: Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku.* Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego «Societas Vistulana», 2010. 445 s.
9. Białynia Chołodecki J. *Trynitarze. Z 8 rycinami w tekście.* Lwów Nakładem Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa, 1911. 100 s.
10. Dębowska M. *Diecezje Łucka i Żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia.* Lublin: Episteme, 2014. 188 s.
11. Dzik J. *Kilka uwag o twórczości malarza trynitarzkiego Johanna Prechtl.* *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.* 2015. S. 245-257.
12. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* Warszawa: Filip Sulimierski Władysław Walewski, 1892. T. XII. 960 c.
13. Sobczyńska-Szczepańska M. *Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty.* *Biuletyn Historii Sztuki.* 2018. Vol. 1. S. 49-86.
14. Tylus S. *Trynitarze łucy w świetle «wizyty generalnej 1799 r.».* *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne.* 1998. T. 70. S. 137-206.
15. *Trynitarze. Podręczna Encyklopedia Kościelna.* Poznań – Warszawa: Wydawnictwo biblioteki dzieł chrześcijańskich, 1914. T. XXXIX – XL. S. 275.
16. Wagner M. *Wykup jeńców polskich z niewoli tureckiej i tatarskiej w końcu XVII wieku.* *Ukraińska Orientalistika.* 2012. Wyp. 6. S. 29-35.
17. Witko A. *Trynitarze.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, 1999. 223 s.
18. Witko A. *Sztuka w służbie Zakonu Trójcy Świętej w siedemnastym i osiemnastym stuleciu / [red. Joanna Daranowska-Łukaszewska].* Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2002. 503 s.
19. *Wołyńskiak. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie.* Kraków: Na Składzie w Księgarni Katolickiej Dra Wł. Miłkowskiego, 1909. 112 s.

20. Wołyniak. Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarskich.
Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1912. 109 s.